

BALÁZS IMRE JÓZSEF

AZ ÚT A VERSTŐL PRÓZÁIG ÉS VISSZA

Jón Kalman Stefánsson: *Versek*

■ A műfajok közötti váltás maga is történeté alakítható. Jón Kalman Stefánsson mára a világ legismertebb prózáírói közé tartozik, *A halaknak nincs lábuk* című regénye a Nemzetközi Man Booker-díj 2017-es hosszúlistáján szerepelt, Patat Bence és Egyed Veronika műfordítói munkájának nyomán pedig az életmű nagyobbik része magyar fordításban is olvasható, a művek sajátos északi világa széles körű figyelmet keltett magyar nyelvterületen. A *Versek* című reprezentatív válogatás azt is megmutatja, hogyan kezdődött a történet. A kötet végén terjedelmes szerzői utószó nyújt fogódzókat az olvasó számára: ebből Jón Kalman Stefánsson irodalomhoz való viszonyáról, az első két verseskötet megírásának önéletrajzi kontextusáról is sokminden kiderül, és mintegy járulékos elemként az izlandi irodalom nyolcvanas-kilencvenes évekbeli, személyes preferenciákat is feltáró történetéről is olvashatunk.

A szerző első verseskötete, a *Vadászengedély az örökkévalóságra* eredetileg 1988-ban jelent meg. Rövid versei kiemelt pillanatokat mutatnak, a csattanós szerkezet és a meghökkentés mozzanata sem idegen tőlük. Lázár feltámad, kijön az elgördített kő mögül, de a hőség nyomasztó, nem feltétlenül tartja jó ötletnek ezt a feltámadás-dolgot. Máshol a „legyen világosság” vágya az emberi elme számára rezignált módon a hűtőszekrény kinyitása nyomán mutatkozik meg. Az utcai autóbaleset szemtanúi mintha menekülnének a vers által pontosan megörökített látványtól, a pillanat emléktől, együttérzésük nem tart tovább egy percnél.

Ennek a kötetének a visszhangját leste a fiatal szerző lélegzet-visszafojtva. A kötet megírása előtti időszakban sokáig nem foglalkoztatta őt az irodalom, kétkezi munkákból élt. Mégis volt egy vers, mint írja, amelyet már kamaszkorától magától hordott a tárcájában, Örn Arnarson *Róka* című verse. Az, amit ehhez a vershez fűződő viszonyáról ír az Utószó, voltaképpen jellemző azokra a csattanóra kihegyezett versekre is, amelyekről beszéltem: „megragadott a vers világképe. A leleplezés. Az irodalom sokszínű, de egyik legfontosabb vonása – ami miatt nemritkán tüske a mindenkori diktátorok szemében, és azokéban, akik nem túrik mások véleményét és szemléletmódját –, hogy képes átlátni és olykor leleplezni jelenének nézeteit és uralkodó álláspontját. Vagy kétségbe vonni őket. Elültetni bennünk a kételkedés magvát. Az irodalom nem tisztel semmilyen szabályt, ő a megszelídíthetetlen macska.” (104.) Ezt az életérzést hordozzák, ebbe az irányba tartanak az első könyv versei.

Mire a könyv megíródik, persze a szerző már egy másik életfázisban van: az izlandi irodalom nyolcvanas éveinek pezsgésében, bölcsészhallgatói státusban. Az utószó a különböző költészeteszmények egymásmellettiségéről beszél az időszak kapcsán – a műfordításirodalom csúcsteljesítményeinek és dilemmáinak Jón Kalman Stefánsson pályakezdsésének idejére már valamegyet letisztuló hatásáról (hogyan kelle-ne például T. S. Eliotot izlandira fordítani?), a konkrét költészet, a szürrealizmus vagy a politikus töltetű, nyersebb

megformáltságú versek együttes jelenlétéről.

Ha valaki az izlandi költészet ekkori intézményes háttere, kiadástörténeti rituáléi iránt érdeklődik, Jón Kalman Stefánsson beszámolójára bízvást támaszkodhat a konkrétumok részletes bemutatása miatt. Mint írja, ezekben az évtizedekben, a hetvenes évek elejétől kezdve, a költők leginkább magánkiadásban jelentetik meg a kötetüket. Néhány nagy sikertörténetről is tudni lehet ekkoriban – Birgir Svanur Símonarson például, olvashatjuk, „olyan könyvekkel futott be, mint a *Gyorsfagyasztott versek* vagy a *Szózott versek*; nyílt és pikírt költeményekkel halfeldolgozókról, mocsokról, szerelemről és politikáról.” (132.) Egy kávézó, szórakozóhely vagy bármilyen terem kibérlése, nagy esemény szervezése, több száz eladott példány a frissen kinyomott kötetből – másnap a nyomdaköltésig kifizetése. Nagyjából ez a modell lebeg a pályakezdő szerző előtt. Alkatiilag azonban nem érzi jól magát a hasonló szituációkban. Első kötetével végigpróbálja a lehetőségek nagy részét, a nagy eseményszervezést leszámítva, amire alighanem anyagi fedezete sem volna. Saját maga viszi be a reprezentatív könyvesboltba az ötszáz példányban kinyomtatott kötet példányait, ahol kezdésnek öt példányt vesznek át tőle, hónapok múltán aztán még ötöt. Iskoláknak, könyvtáraknak, ismerősöknek próbálja eladni a könyvét, amelyek színvonaláról nincsenek kétségei, a korszak szokásrendjének megfelelően telefonhívásokkal, személyes látogatásokkal próbálkozik. Van valami, amit mégsem vállal: hogy ismeretlenekhez menjen oda kávéházakban és hasonló helyeken – úgy, ahogy ezt akkoriban más izlandi költők csinálják. Bízik a napilapkritikák mozgósító erejében, de hiába. A történet egyik epizódja, amikor 1990-ben, már a második verseskötete megjelenését követően, a szerző kiviszi a két első kötet megmaradt példányait, mintegy 300–300 darabot, a ház előtti kukába. Ekkor már megkapta azt a jellegzetes visszajelzést

is, amelyet a nyomdaszámlák kifizetése érdekében újra felvett halfeldolgozó munka helyszínén az egyik kollégánál mond, aki értesült ugyan a napilapokból a kötetmegjelenésről, de a költészet terén nem kifejezetten tájékozott: „Néha olyan kevés szöveg van egy oldalon, szólalt meg végül az egyikük, a könyvet méricskélve, majd rám pillantott, és azt kérdezte: miért kell így pazarolni a papírt?” (139.)

Jón Kalman Stefánsson utószava jó érzékkel az első kötet megjelenése után vágja el a lineáris történetmesélés szálát, az ezt követő eseményekre csak alkalomszerűen, egy-egy mondatnyi terjedelemben utal. Még az irodalmi befutás előtt vagyunk, a sikert a szerző számára végül a próza felé fordulás hozza el. A kukába dobott verseskötetpéldányok pedig mintegy újjászületnek később, a versek új kiadásai révén, amelyek immár fordításban is olvashatók.

A történet további részét tehát nekünk kell kikövetkeztetnünk és összeraknunk. A röviden megfogalmazható konklúzió, amelyre a kötet végigolvasása nyomán jutok, a következő: a vers a Jón Kalman Stefánsson-életműben mintegy megtalálja, kialakítja a saját, prózáétól eltérő helyét. Valamit másként tud, valamire máshogyan alkalmas, mint a próza.

A második, 1989-es kötet, *Az istenek sugárhajtóművéből* mintha a ráérősebb megfigyelést mélyítené el nyelvi értelemben is. A figyelem nyomán metamorfózisokon megy át a környezet és a tárgyak. Az éjszakában az autókerekek az úttal beszélgetnek, a ködben nehéz tetten érni, mikor köd, mikor kő, mikor hegy valami, hogyan alakulnak egymásba. A *Kezekből szárnyak* teszi talán leginkább megragadhatóvá azt, ahogyan a vers magára az érzékelésre és a kimondhatóságra is reflektál: „szárnyakká válnak a kezek / és már menekül is / a várfalak szürke magányából / ahol az erdő útját állja minden szélnek / a virágok nőnek, mint az ujjak: / élve eltemetett nőké / és a köd / pókhálóként feszül / a fák koronáján”. (21.) Az, hogy a vers pontosan milyen

jelenésről beszél, ebben a részben nyitva hagyott kérdés, és voltaképpen a verszárlatban is így marad – szárnyas, álombeli lényt sejtethünk benne, aki a természeti létezőkkel egylényegű, és egy térbeli-időbeli tágasságban létezik. A vers mégis a kis, konkrét részletek felé mozdítja a figyelmünket: „és lángol az éjjeli nap / nyugtalan felhők susogása tölti be az éjszakát / megnyíltak a falak / a holdfényből szemek lettek / belőlük sápadt asszonyok zuhannak / ősi vágy szállja meg őket // és az álmokból / előlépett ő / ereiben a vérükkel”. (21.) Ezekben a versekben jár legközelebb a szerző a szürrealista átváltozások képi logikájához.

Az 1993-as, *Megkérdezte, egy lakatlan szigetre mit vinnék magammal* című kötet közelebb kerül a privát szférához, magénéleti, párkapcsolati elemek, párbeszédnek nyomai érződnek a verseiben. Az önanalízis és a másokkal való viszony elemzése kerül előtérbe itt, néha egészen minimalista, vagy az elemző törekvést rövidre záró módon: „ezek voltak a legjobb éveim / nem csoda, hogy alig emlékszem rájuk”. (30.)

A kortárs magyar versnyelvhez talán a kötet záróciklusa, a 2021-es évszámjelzést viselő *Az ördögök lefekszenek aludni, és istenként ébrednek fel* című anyag áll legközelebb. Nagy távlatokat átfogó, összegző jellegű versek ezek, de megőrzik a korábbi szövegeknek azt a sajátosságát, hogy a köznapiból,

a konkrétból bontják ki a verseket. A *Hajnalodik a városban* például a távcsőben nézett gleccser és a szomszéd köhögése két olyan dolog, ami el fog tűnni, és mindez természetesen az énrre is vonatkozik, csak a másik kettő megsemmisülésbe tartása megfoghatóbb. A perspektíva térben-időben kitágul, a kortárs politika fejleményei, utazások tapasztalatai is felbukkannak a versekben, noha nem tolakodó módon. A szerző versei ebben a ciklusban hosszabbak, ráérősebbek, a vallomássosság nyelvéhez bátrabban nyúlnak. Ugyanakkor megtartják a versbeli megszólalás lehetőségének paradoxonokba sűrítését: „A vers / az egyetlen írás, amit a halottak / olvasni tudnak, az egyetlen, ami / átjuthat” – mondja például az egyik izgalmas verssor (92.), ami korántsem a vers örökkévalóságának a kinyilatkoztatása, inkább a halál természetéről való gondolkodás egy szép állomása. Az emlékek, a beszélgetések lerakódása, a képzeletbeli időutazások, a gének továbböröklődése egyaránt beleszövődik abba a költői gondolatmenetbe, amelyet a *Talán van benne madárdal* vázol fel.

Jó végigkövetni Jón Kalman Stefánssonnal ezt az útvonalat, amely a falakba ütközéssel együtt, azt keretként használva, azt egy történet részévé alakítva győz meg arról, hogyan lehet jelen a világban a vers, a 2020-as években.